

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Філософський факультет
Кафедра філософії**

**УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА
У КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ**

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
(19-20 ТРАВНЯ 2011 РОКУ).
МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ.**

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
Симфонія форте
2011**

УДК 1 (091): (477)

ББК 87.3 (4УКР)

У 45

Редакційна колегія:

Ларіонова В.К. – д. філос. н., професор, завідувач кафедри філософії

Возняк С.М. – д. філос. н., професор, професор кафедри філософії

Будз В.П. – к. філос. н., доцент, доцент кафедри філософії (відповідальний за випуск).

Возняк С.В. – асистент кафедри філософії

У 45 Українська філософська думка у контексті європейської філософії :
Всеукраїнська науково-практична конференція (19 – 20 травня 2011
року) : матеріали доповідей та виступів. – Івано-Франківськ :
Симфонія форте, 2011. – 236 с.
ISBN 978-617-7009-37-4

У збірнику матеріалів конференції досліджуються актуальні
проблеми становлення, розвитку та майбутнього української філо-
софської думки.

УДК 1 (091): (477)

ББК 87.3 (4УКР)

© Кафедра філософії Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника, 2011

ISBN 978-617-7009-37-4

РОЗДІЛ 1	
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ	
У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ	11
<i>Возняк Степан Михайлович</i>	
ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА УКРАЇНИ	
ЯК ФОРМОУТВОРЕННЯ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФІЇ	11
<i>Надурак Віталій Вікторович</i>	
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ	
У МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ	13
<i>Будз Володимир Павлович</i>	
УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ ТА ЇЇ СУТНІСНІ ВИМІРИ	14
<i>Чекаль Леонід Андрійович</i>	
СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ	18
<i>Руденко Сергій Валерійович</i>	
ПРО МОЖЛИВОСТІ КОНВЕНЦІОНАЛЬНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ	
ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ	20
<i>Культенко Валентина Павлівна</i>	
УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТРЕНД	
В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД	22
<i>Здоровенко Віктор Васильович</i>	
ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ В	
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ	24
<i>Нечипоренко Оксана Ігорівна</i>	
ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО МІФУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ФОРМУВАННЯ	
ДУХОВНОГО СВІТУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	26
<i>Горбатюк Тарас Віталійович</i>	
РОЛЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ У ФОРМУВАННІ	
СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ	29
<i>Максимович Ольга Володимирівна</i>	
УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР:	
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ТИПІВ МОДЕРНІЗМУ	
ТА ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ	31
<i>Татарин Ярослав Григорович</i>	
СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО	
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЛЮДИНИ: АКсіОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД	32
<i>Макарова Алла Олександрівна</i>	
УМАНІЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ЯК РЕФОРМАТОРСЬКА	
ЗНАКА ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ	35

<i>Палагнюк Михайло Михайлович</i> НАЦІОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	157
<i>Остапчук Галина Олександрівна</i> СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ В ЕТНОПСИХОЛОГІЇ І МІРЧУКА	160
<i>Кушнір Галина Тадеївна</i> ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКИТИ ШАПОВАЛА У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ	163
<i>Руснак Ігор Генадійович</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ НАСТАНОВИ В ДІЛЬТЕЯ ТА Д.ЧИЖЕВСЬКОГО: ТОЧКИ ДОТИКУ	164
<i>Бабій Любомир Теодорович</i> «УКРАЇНСЬКА ДУША» ОЛЕКСАНДРА КУЛЬЧИЦЬКОГО: РЕАЛЬНІСТЬ І МІФИ	166
<i>Мельничук Мирослав Ілліч</i> «НООСФЕРА» ВЕРНАДСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ НЕЯВНОГО ЗНАННЯ.....	168
<i>Качак Надія Василівна</i> ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕХНІЗОВАНОГО СВІТУ У ТВОРЧОСТІ М.О. БЕРДЯЄВА.....	169
<i>Гушпит Ганна Каєтанівна</i> ІДЕЯ НАУКОВОГО ПРОСВІТНИЦТВА У ФІЛОСОФІЇ В.ШИНКАРУКА ...	171
<i>Карась Анатолій Феодосійович</i> МЕТАФІЗИЧНІ ПОШУКИ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ РУДЕНКА.....	172
<i>Возняк Володимир Степанович</i> ВАЛЕРІЙ БОСЕНКО ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ	175
РОЗДІЛ 3	
ЕТИЧНА ТА ЕСТЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ: МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІСТЬ	
<i>Меднікова Галина Сергіївна</i> ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ ХVІ – ХVІІ СТ.	177
<i>Рогожа Марія Михайлівна</i> МОРАЛЬНІ МОТИВИ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ГУМАНІЗМІ С. ОРІХОВСЬКОГО-РОКСОЛАНА (НА ПРИКЛАДІ «ПРОМОВИ ДО ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ: ПРО ТУРЕЦЬКУ ЗАГРОЗУ)	186
<i>Мирутенко Леся Георгіївна</i> «ЕТИКА ПРАЦІ» У ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ПРОТЕСТАНТИЗМІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІ СТ.	188

<i>Гойчик Максим Вікторович</i> ВЕННЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ПРО ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ А ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОСТІ	191
<i>Гитвин Інна-Романа Петрівна</i> ОЗУМІННЯ ЛЮБОВІ У ФІЛОСОФІЇ ЕРІХА ФРОММА ТА ГРИГОРІЯ КОВОРОДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	193
<i>Гохман Богдан Михайлович</i> ПРОБЛЕМА СВОБОДИ У СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЯХ СКОВОРОДИ ТА Г.МАРСЕЛЯ	194
<i>Говосад Марія Гнатівна</i> СТЕТИЧНА ВАРТІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ КОНЦЕПЦІЯХ МИТЦІВ РОМАНТИЗМУ	196
<i>Гейко Світлана Миколаївна,</i> ОНЦЕПЦІЯ ІРОНІЇ Ф.ШЛЕГЕЛЯ ТА ТЕОРІЯ СМІХУ М.ГОГОЛЯ.....	199
<i>Гюмін Володимир Миколайович</i> ОНЦЕПЦІЯ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ АЛЬБЕРТА ШВЕЙЦЕРА ЯК РІЄНТИР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ.....	202
<i>Гадченко Ольга Борисівна</i> КРАЇНСЬКА ЕТИКА ДОБИ ПОСТМОДЕРНУ: ПРОБЛЕМНІ ГОРИЗОНТИ	203
<i>Гіцик Ірина Станіславівна, Яцик Сергій Петрович</i> КРАЇНСЬКИЙ «МОЗКОВИЙ ЕРОТИЗМ» В КОНТЕКСТІ ОСТМОДЕРНОЇ СИТУАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ.....	205
<i>Годгорна Людмила Павлівна</i> СТЕТИКА У СТРУКТУРІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ КРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	206
<i>Годіна Наталія Миколаївна</i> ПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ РАДИЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ	207
<i>Гурчин Марина Яремівна</i> ПІВВІДНОШЕННЯ КУЛЬТУР СОРОМУ І ПРОВИНИ ЯК РЕГУЛЯТОРІВ ОЦІОКУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	210
<i>Гаріонова Вікторія Костянтинівна</i> ІОРАЛЬНИЙ ВЧИНОК В УМОВАХ ВИКЛИКУ ТА ВИБОРУ ІДЕАЛІВ УЧАСНИМ УКРАЇНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ	212
<i>Галахов Віктор Аронович</i> ЮДЯНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА ТОЛЕРАНТНОСТІ.....	215
<i>Гайка Тетяна Олексіївна</i> ОЛЕРАНТНІСТЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ К МОРАЛЬНИЙ ПРИНЦИП	216

значенні цього слова; він продовжує класичну традицію діалектичної філософії, пов'язану з іменами Платона, Гегеля і Маркса. Ідеї В. О. Босенка співзвучні творчості видатного московського філософа ХХ ст. Евальда Васильовича Ільєнкова (це стосується насамперед осмислення принципу єдності діалектики, логіки і теорії пізнання та природи категорії «всезагальне»).

Найістотніше у творчій філософській спадщині київського філософа Валерія Босенка – діалектична концепція розвитку, розвитку як такого в усій повноті його категоріальних визначень: як єдності виникання і щезання, прогресу і регресу, як сутності руху. Світова матерія-субстанція доходить до такого рівня свого саморуху, що подальший розвиток може здійснюватися лише у свідомій, розумній формі – у формі людської суспільно-практичної діяльності, яка постає вищою формою матеріального руху. Вагомий внесок В. О. Босенка в осмислення законів діалектики: його розуміння суті та взаємозв'язку цих законів, на мій погляд, є й досі неперевершеним. Цікавою є розробка ним таких категорій теоретичної діалектики, як «рух» і «розвиток», «сходження» і «поступальність», «всезагальне», «стрибок», «вибух», «внутрішні суперечності», «зовнішні суперечності», «антагонізм», «кінцеве», «безконечне».

Якщо однією з істотних характеристик української філософії є кордоцентризм, то концепцію Валерія Босенка безперечно можна віднести саме до української філософської етноментальної традиції. Його розуміння людської чуттєвості радикально долає абстрактний гносеологізм та обмеженості раціоналізму. Чуттєвість для київського філософа – сукупність чуттєвих станів людини, станів безпосередності, граничної небайдужості, самоцільності та самоцінності (ці ідеї знайшли свій блискучий розвиток в концепції учня В. О. Босенка – талановитого київського філософа Анатолія Станіславовича Канарського).

Заслугує уваги (і поваги) оригінальна філософсько-педагогічна концепція Валерія Босенка, яку він дбайливо й самовіддано втілював на практиці у своїй педагогічній діяльності – як у своєрідному стилі читання лекцій, так і в позааудиторній науковій роботі зі студентами-філософами (босенківська проблемна група, в якій я свого часу мав щасливу можливість працювати: спілкування й теоретична робота в такому режимі дали мені набагато більше, ніж усі лекції, що я прослухав на філософському факультеті). Взагалі, спілкуватися з молоддю, зі студентами – для Валерія Олексійовича було справою життя, найсерйознішою роботою й водночас – насолодою.

Хочеться, щоб творчий доробок київського філософа не залишився в минулому, щоб його ідеї були активовані, освоєні, розпредметнені, осмислені й переосмислені, – без чого подальший розвиток вітчизняної філософії буде збіднений.

РОЗДІЛ 3
ЕТИЧНА ТА ЕСТЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА
В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ:
МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІСТЬ

Меднікова Галина Сергіївна
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНОЇ ДУМКИ
УКРАЇНИ XVI–XVII СТ.

XVI–XVII століття – це час суспільно-політичних змін в Україні, формування національно-визвольного руху, державно-політичних реформ, що супроводжувалися гострою боротьбою ідей у всіх сферах культури, зокрема і в галузі естетичної думки. У естетичній сфері – це складна перехідна доба, коли зруйнована давньоруська художньо-естетична система, що досягла неперевершених досягнень у добу Київській Русі, відбувається активний процес поширення світської культури, поширення освіти, під впливом західно-європейських ідей Відродження і Реформації. З виникненням унії з'являються єзуїтські школи та колегії: у Вільні (в часи Стефана Баторія), потім у Полоцьку, в кінці XVI ст. запроваджена колегія у Ярославлі (галицькому) та у Львові, у першій чверті XVII ст. в Луцьку, Барі, Перемишлі, в 1620 році – у Києві, в 1624 р. – в Острозі та інших містах.

Батьки охоче віддавали своїх дітей у єзуїтські школи, оскільки ніхто не міг зрівнятися з ними у швидкому навчанні латинської мови, знання якої вважалося тоді ознакою вченості. На противагу їм виникають Братські школи¹, в яких освіта була більш світська, ніж богословська, і наглядали за її якістю світські брати. Предметами навчання були грецька і слов'янська граматики з вправами, Св. Писання, твори Отців церкви, філософів, поетів, істориків; риторика, діалектика, богослужіння. Учням заборонялось говорити «простою мовою», тільки грецькою чи слов'янською.

Негативним моментом єзуїтського виховання було те, що головною метою його було навернення як можна більше руських дітей у католицтво і разом з тим формування в них ненависті і презирства до православ'я. Для цього вони застосовували не стільки наукові докази і переконання, скільки своєрідні показово-ігрові засоби: і показне сатиричне богослужіння, видумані чудеса, видіння, знамення, одкровення (чудотворні ікони і віра у чудо у православ'ї була дуже поширена), влаштування свят, ігор і сценічних вистав, які були надзвичайно ефективні для переходу православного юнацтва до католицтва. Особливо заохочували вони збиткування над православним богослужінням.

---

¹ Братства – національно-релігійні організації українських та білоруських православних міщан у XVI – XVIII ст. При братстві з'являлись училища, друкарні; кращих молодих людей вони відправляли в Західні університети для отримання вищої освіти. Особливу роль в українській культурі зіграло Київське братство (1620р.).

Саме єзуїти в усіх суперечках і нападках католиків на православну церкву запровадять особливий спосіб (стиль) полеміки, який полягав у тому, що помічалися і вибирувалися випадки найрізноманітніших зловживань, пов'язаних як із невіглаством, так і з негативними якостями тих чи інших осіб, які посідали священницькі місця, і такі випадки видавалися за начебто нормальні ознаки, притаманні православній церкві. Православні відповідали у тому ж дусі.

Проблема характеру, людських якостей стала об'єктом уваги у філософсько-полемічній літературі. Людська натура зі всіма її слабостями, аморальністю, зрадництвом, запроданістю, складністю, суперечністю вийде в полемічній літературі на перше місце не випадково. Полеміка часто відбувалась між бувшими соратниками, які іноді декілька разів змінювали релігійну орієнтацію: переходили з православ'я в унію, потім в католицизм, і навпаки. Дієвість і яскравість критики будувалися на відмінному знанні особливостей поведінки, людських слабостей з наведенням конкретних фактів і у сатирі доходила до гротеску. Наприклад, один із раннях письменників кінця XVI – початку XVII ст. Мелетій Смотрицький у 1598 році в Острозі надрукував «Вірші на відступників», в яких легко пізнавались ополячені представники вищих українських родів. У 1610 році після подорожей Європою і слуханням лекцій в різних німецьких університетах під ім'ям Феофіла Ортолога, він надрукував у Вільні польською мовою «Плач східної церкви», де в живих, сильних і поетичних образах подав сумний стан православної віри. Прийнявши унію, він написав російською мовою «Апологію», де критикував православну церкву, зокрема в особі окремих її представників, їх дії. Це викликало з боку православних гарячу полеміку. Іов Борецький, написав проти Смотрицького спростування під назвою «Аполія» (погибель), а случький протоієрей Андрій Мужилівський «Антидот». Були й інші твори проти Смотрицького.

Усій полемічній літературі, притаманний яскраво виражений суб'єктивний пафос, чіткість авторської точки зору у трактуванні питань моральності, віри, які тісно пов'язувалися у той час з національною позицією: поляк – значить католик, руський – православний. Головним завданням полемічної літератури стане відродження і підтримка руської народності, включення всіх шарів суспільства в активну соціально-політичну боротьбу. Доля України, її самостійність стали справою всього народу. Поширення братських шкіл, а значить і освіти, дало Україні вчених людей, здатних вступити на літературну боротьбу з ворогами православної віри.

Те, що найважливішою ознакою естетичної свідомості українців XVI–XVII ст. стало відкриття характеру, внутрішнього світу людини, особистісних якостей людини, зовсім не випадкове: поширення ідей гуманізму і потреба виховання патріота-борця за свою віру, мову та культуру у всіх соціальних прошарків населення привело до демократизації освіти: людина цінувалася за її особистісні здібності. У братських школах навчалися діти всіх станів і верств, починаючи з маєтних шляхтичів та міщан до бідняків і вихователям суворо заборонялося робити різницю між учнями, окрім як в залежності від їхніх успіхів.

Демократичний лад козацької громади, яка в ті часи ставала головною рушійною силою і ідеалом суспільства, не допускав ні родових відзнак, ні

вельможного чванства. Люди досягали високих посад не за перевагами породи, а за особисті заслуги, якості і здібності. Простий рядовий козак при вмінні, обдарованості і щасливому збігові обставин життя міг досягти чину полковника або генерального старшини. Все це привело до того, що суб'єктивність, особистісні якості людини стали основою сатири в полемічній літературі.

Прикладом цього може слугувати полеміка Петра Могिला з Касьяном Саковичем, який був спершу православним, вчителем Київського колегіуму, написав вірші на смерть Сагайдачного, потім перейшов в унію, пізніше в католицтво, і став ненависником батьківської віри. Його твір «Перспектива помилок, ересей і забобонів руської церкви» наповнений конкретними викриттями служителів православної церкви, відправлення ними обрядів. У 1644 р. Петро Могила у відповідь йому написав «Літос альбо камінь» (у двох редакціях: польською і руською мовами) під псевдонімом Євсевія Пимена (тобто, благочестивого пастиря). Автор у деяких місцях ставиться з різким глузуванням до свого противника, називає його просто брехуном, або, наприклад, з приводу бажання Саковича ввести в руську церкву латинські обряди висловлюється так: «Не дивно, що тобі, новонаверненому дбайливцеві римського костюлу, хочеться весь римський чин перенести в східну церкву! Якщо сам ти з одним вухом, так хочеш, щоб усі люди були одновухі і порізали б собі вуха!» [1, с.118].

Так в полемічній літературі формувався цілий пласт своєрідної естетичної свідомості українців – бурлескність. Сатира була не абстрактна, не просто викликала посмішку, а знищувала супротивника. Шукався такий образ, який би залишався назавжди у масовій свідомості, він мусив бути не просто конкретним, а формуючись із конкретних деталей, які можна було б приміряти до себе, переростає будь-які межі, часто набував елементів брутальності, фольклорно-казкової містифікації, яка тим не менш могла і існувати: уявити себе, що всі православні одновухі, або з знівеченим вухом: так це ж нелюди! Сатира становиться новим жанром, формою і методом художньо-публіцистичного розкриття людського характеру, поведінки, дійсності.

Особливістю естетичної свідомості XVI–XVII ст. є тенденція до максимального використання протонародних (часто брутальних) оборотів промови, римованих афоризмів в книжково-полемічній літературі. Величезний вплив естетичних смаків широких народних мас, фольклору на професійне мистецтво був тому, що освічений прошарок і вищий клас України поповнювався вихідцями з народу. Поміж родів, які піднесли над масою козацтва у XVII ст. ми зустрічаємо зовсім невідомі раніше, насмішкваті прізвиська, які були типові і надзвичайно поширені у народному середовищі: такі як, Полуботок (напівчобіток), Чобіток (сапог), Черевик (башмак), Сіряк (сірий сукняний одяг), Брюховецький, Тетеря та інші. І на сьогоднішній день прізвиська українців: Галушко, Поплюйко, Вареник тощо виражають саркастично-сатиричну народну свідомість українців, яка пронизує їх повсякденне життя.

Проникнення елементів народної поезії, фольклору в професійну культуру привело до переосмислення сутності і призначення канонізованих форм і жанрів: філософсько-богословські трактати перевтілюються у полемічну

літературу, проповіді у зразки ораторського мистецтва, у «козацької ікони» з'являються поруч з Христом, Богоматір'ю реальні політичні діячі-ктитори православних монастирів («Розп'яття з портретом Леонтія Свічки» – кінець XVII ст. з полтавської області та інші), казкові образи («Юрій – Змієборець», XVI ст. з села Звижень: Змії-Горинич, цар, цариця, замок, рицарі).

Вертеп, як жанр релігійного видовища пристосовується до народного бачення світу, в якому життя Христа переплітається з реаліями повсякденності, тобто сценки взяті з священної історії, де діяли різні уособлені абстрактні поняття, для розваги глядачів поєднувались зі сценками з народного життя. Вертеп постає жанром народно-комічного мистецтва, який комбінує релігійну різдвяну драму, витіснену з церкви на міську площу, і лялькового театралізованого видовища, яке задовго до цього увійшло в європейську культуру. В ляльковій виставі український вертеп поєднав різдвяну драму з інтермедією, охопивши і релігійну, і житейську тематику. Сміхова культура українців знайшла свій яскравий вияв в народно-святковому і ярмарковому житті, у колоритному гуморі усної народної творчості, які стали багатим джерелом тем, сюжетів і характерів для українського професійного мистецтва. Отже, в мистецтві формується як зі змістовної так і з формальної точки зору нове бачення світу та його відображення: більш світське («мирське») і реалістично-критичне.

П. Могила та його соратники виробили ідеал прекрасної людини, як активного захисника православної віри, мови і культури. Єдність естетичного і етичного, прекрасного і морального базувалася, на їх погляд, на реальних діях служіння Батьківщини, національної ідеї. Прекрасна людина – це людина високої мужності, честі, достоїнства, гідності. На реалізацію цього ідеалу була спрямована освіта Братських шкіл, колегіумів і, перш за все, Києво-Могилянської академії, яка стала справою всього життя П. Могили. Підготовка учнів до захисту православної віри за допомогою слова досягалася в колегії шляхом спеціально розроблених методів виховання та навчання: класних і публічних диспутів, які відбувалися латиною. Добре знання латини було необхідно не тільки для суперечок про віру з католиками, які не бажали про високі предмети говорити інакше, – латинська мова вживалася на судах, сеймах, і всіляких громадських зібраннях. Диспути не обмежувалися лише колом віри, але поширювалися й на різні філософські предмети, тобто П. Могила прагнув виховувати справжніх бійців за православу церкву, які вміють вражати ворогів їхньою ж зброєю. Цим був обумовлений і схоластичний характер освіти, тобто головна увага зосереджувалася не на кількості і обсягу предметів, а на формі і сумі прийомів, якими визначалися правильний розподіл, співвідношення і значення того, що вивчалось. Мало знати, але добре вміти користуватися малим запасом знання – такою була мета освіти. Студенти, які закінчили курс у колегії не знали останніх досягнень фізики, хімії, були мало підготовлені з історії, правознавства, але були схильні до роздумів, до узагальнень, багато часу приділяли розумової гімнастики, і для нас важливо, що під впливом такої направленості навчання склався особливий стиль мислення, бароковий літературний стиль, який часто називали

«плетінням словес», стиль «хитрого красномовства київських старців», за допомогою якого вони прагнули виразити глибинну сутність того, що описується.

Студенти Києво-Могилянської академії, і взагалі студенти братських шкіл, мали велику пристрась до віршованої літератури, яка на жаль, писалася за польським взірцем силабічним розміром, не властивим природі дrevньоруської мови за характером її наголосів. Їх більш цікавила форма, ніж зміст. Віршувальники вихвалялися різними чудернацькими формами дрібних віршків (як наприклад, акровірші, раковидні, або раки, які можна було читати з лівої руки до правої і назад, епіграми у формі яйця, куба, келиха, сокири, піраміди тощо). Поширені були поеми і оди, панегіричні вірші до знатних осіб з різних приводів, поздоровлення з іменинами, із одруженням, погребальні, оспівування герба, присвяти тощо. Вони за встановленими правилами відзначалися крайніми лестоцями на адресу особи, яка оспівувалася багатством елементів пишномовності. Смакові того часу відповідали вірші морально-повчальні, в котрих уособлювалися різні чесноти, вади і взагалі абстрактні поняття. Часто вірші мали релігійний зміст. У 1646 р. вийшла книга Кирила Транквіліона «Перло многоцінне», де представлені у повній мірі взірці цієї поезії. Незважаючи на поширення і увагу до цієї піітичної поезії поміж освіченої частини українців, шедеврів вона не залишила, а в той же час в народній поезії виникли істинно поетичні твори, сповнені натхненням і життям козацькі думи.

Популярність у народі набули святкові вірші переважно на Різдво Христове, які співали учні, ходячи по домівках, але вони теж різко відрізнялися від народних пісень своєю неоковирністю, викрутасами, схоластичністю. Більш значною в естетичній свідомості українців була драматична поезія і вистави учнів, в яких представлені невеликі комедійні сценки з життя українського народу, а також пародії на церковну службу, молитви, казання, біблійні тексти. Іронія драматичних вистав школярів звернена до типових ситуацій, відомих індивідуальностей спрямовувала символічність комічних образів у критичне русло. Пародії на релігійні та світські теми, що виникали у школах, швидко розповсюджувалися поза її стінами, змішувалися з гумористично-сатиричною творчістю народу. В комічних творах книжна мова наближалась до народної української. Поєднання церковного стилю з елементами просторіччя було важливим засобом створення комічного ефекту. Пародисти використовували такі засоби зображення комічного, як натяк, дотеп, популярне народне висловлювання, стилізація мови своїх творів під церковну.

У цей час складається цілий пласт української комічної культури, пов'язаний з «мандрівними дяками» та вагантами – мандрівними студентами. Цікавим є факт, що мандрували не тільки невдахи, а майже всі студенти-бідняки, і складали вони не лише жартівливо – сороміцькі твори заради жарту чи заробітку, але й цілком серйозні сатиричні речі. Настрої народу, його побут, що співпадає з ритмом живої розмовної мови, знайшли своє відображення у творчості мандрівних дяків, яка дійшла до нас анонімно. Причому творчість «українських вагантів» своїм іронічним, сатирично-комічним ефектом ближче

до західноєвропейської сміхової карнавальної культури і фольклорної культури українців, ніж до культури російських странників і «калік перехожих», які привносили в буденну свідомість населення гостре відчуття інших духовних вимірів. Цілоком окремий пласт в Україні складала вирішені в гумористичному плані різдвяні та великодні вірші – травестії, які досить часто супроводжували вертеп.

Незважаючи на панування латинської мови Києво-Могилянська академія працювала над розвитком рідної мови і словесності, яка викладалася за граматику М. Смотрицького. Значна увага приділялась вмінню складати проповіді рідною мовою. Студенти, що виходили в священники, були здатними говорити повчання народів, а в Братському монастирі не проходило жодної святкової обідні, коли б численному народові, який збирався у храмі, не говорилися б проповіді або не пояснювався катехізис православної віри.

Проповідництво з того часу стало звичайним явищем в Україні і під впливом його виник новий філософсько-літературний жанр: повчання-проповіді – чудовий взрєць ораторського мистецтва. Київські вчені мужі перенесли у XVII ст. культуру проповіді і в Московську Русь, що було там великою новиною і спочатку було зустрїті з обережністю, тому що проповіді могли дати привід для вільнодумства і ересей.

Мова, стиль і зміст проповідей відрізнялися від полемічної літератури. Мова проповідей експресивно-емоційна, і емоційність її пов'язана з суб'єктивним пафосом, вирішенням конкретних, життєвих завдань. Саме цей новий філософсько-літературний жанр відкрив можливості для зближення мистецтва і життя, та підвищив суспільне значення мистецтва. Головною естетичною проблемою всіх проповідей було співвідношення (єдність) моральності та краси.

Спіфаній Славинецький, торкаючись у своїх проповідях питань сучасного життя, дає прекрасну настанову, яку повинні кожного дня робити священники панам стосовно їхніх селян і підвладних: «Будь для рабів твоїх таким, яким хочеш щоб був для тебе володар. Не накладай на землеробів робіт понад їх сили, не озлобляй їх, аби зойк і стогін їхні не дійшли до господа. Хай вони мають праведну зрівняльність в роботі й у данині. Краще одержати мало користі з правдою, ніж багато з неправдою». У «Слові про милостиню» проповідник у живих барвах малює різні стани людського страждання, яке вимагає підтримки і допомоги: « Ось покинуте мале, воно плаче, як його не помилувати? Хто може бути більш гідний милосердя, як не оця нерозумна істота, яка не знає своєї біди? Ось діти, які залишилися без батьків; опікунів у них немає, або ж опікуни не дбають про них; ось дівчата без одежі, без повчання, в голоді, в злиднях... А ось бідні селяни: у тих худоба пропала, у того пан усе взяв, в іншого вояк усе пограбував, а тут цар данини вимагає, пан оброку...працювати б йому та нічим...» Всі його проповіді мають критично-викривальний пафос. Проповідник заперечує переконання, яке панувало тоді, що давати слід кожному, хто попросить іменем Христа: «Якщо ти бачиш прохача і дужого і не постарілого і даєш йому милостиню, то сам робишся спільником гріха. Сором дивитись, як розмножилися у нас гультіпаки, які

тиняються, обманщики, як багато волочитися вулицями здорових жінок з малими дітьми, а ще більше дівиць. Декотрі за гроші наймають дітей і через них збирають милостинно, а ночі проводять у всякому безчинстві» [1, с.197]. Епіфаній пропонує шляхи розв'язання цих проблем: створення товариств по типу українських братств, але з іншими функціями і метою. Тобто у своїх проповідях він дає розвернуту програму щодо покращення моральності, морального і естетичного виховання у суспільстві, укріплення душі, просвітництва народу.

Важливі для історії і культури свого часу як за своїм складом і формою, так і за змістом, проповіді Дмитра Туптало¹. Вони по-барочному образні, символічні, в них багато різних анекдотів з древньої історії, байок, яким він щирозсердно вірить. Наприклад, розповідаючи відому байку про птаха Фенікса, який проживши тільки повітрям, без їжі й питва п'ятсот літ, сам себе спалює, щоб з його попелу утворився зародок нового птаха – він припускає реальне існування такого птаха, який живе нібито в Аравії та Індії.

Проповіді його сповнені істинного натхнення, відзначаються живістю образів і особливою глибиною почуттів та до сих пір викликають приголомшливе враження. Його чудова проповідь до дня жінок-мироносиць, пов'язана з проблемами моральної, духовної краси людської душі і досить актуальна. Дмитрій у проповіді каже, що по писанню кожна людина є храм Божий. Отже, у всякій людині можна шукати Хреста. І що ж? «Багато хто хрещений і просвітлений істинною врою, але мало таких, в яких би Господь перебував, як у храмі своєму: і лиходій хрещений і крадій і розбійник, і перелюбник, але Христа в них не має. Хіба що колись був Христос у цьому злодій в дитячому віці, а коли він увійшов у дорослі літа, відійшов від нього Христос! Нема Його тут, бо воскрес! Дехто з виду здається добродійним, благочестивим, він богомолець, пісник, бідняколюбець, подвижник... Але все це лицемірство... Важко відшукати дорожочинні перла в людській глибині, золото, срібло в надрах землі, а ще важче – Христа, що перебуває в людях». Проповіді його писані церковнослов'янською мовою і незважаючи на книжність, вишуканість, відзначаються ясністю і легко читаються.

Таким чином, в ораторському мистецтві XVII ст. (проповідях-повчаннях) ми бачимо гаряче, співчутливе відношення автора до всього, що трапляється, підвищену емоційність, агітаційність, що породжують і відповідний художній стиль: прагнення до граничної виразності, максимальному використанню поетичних образів, оборотів мови, фактів дійсності.

Літературні праці Дмитра Туптало мали також широке коло читачів. Це «Четвіть Мінеї», які вийшли кількома виданнями, «Життя Святих», «Катехізіс у запитаннях та відповідях», «Літопис» (священна історія з повчальними роздумами), і багато благочестивих роздумів і настанов: «Лікування Духовні»,

¹ У кінці XVII ст. важливу роль в українському, а потім й в російському просвітництві зіграв Дмитро Туптало. Виховувався він і Київському Кирилівському монастирі, де його батько був ктитором. Потім навчався у Києво-Могилянській академії. Його талант помітив Лазар Баранович, при якому він був два роки проповідником, і який відсилав його служити до різних монастирів України, а в 1701 р. був за наказом Петра I покликаний до Москви, і рукоположений в архієрейський сан, зблизився і товаришував із своїм земляком Стефаном Яворським. У 1702р. був призначений митрополитом Ростовським.

«Внутрішня людина в клітці серця свого усамітнення», «Богонатхненна настанова християнська» тощо, написані дуже поетичною мовою.

Завдяки полемічній і навчально-проповідницькій літературі, книжна мова почала потрохи очищатись від полонізмів, суржику з польською мовою і вироблятися нова, справжня українська мова. У формуванні стильової своєрідності, правильності слов'янської мови значну роль зіграла «Граматика» М. Смотрицького, який всупереч всезагальному звичаєві писати силабачні вірші, розкрив іманентне притаманне руській мові метричне віршування. Емоційність, динаміка, наполегливість естетичного стилю мислення українців склалися під впливом літературної полеміки того часу. Наприклад, «Катехізіс» (1645р.), підготовлений до друку П.Могилою, з його передмовою, викладений в запитаннях і відповідях, став прообразом усіх катехізісів наступних часів. Вже після смерті П.Могили цей катехізіс був надрукований спершу грецькою, потім латинською мовою, і заслужив повагу вчених богословів. В 1696р. слов'янською мовою він був надрукований в Москві в перекладі з голландського видання грецькою мовою. Цей катехізіс був взірцем не тільки духовної, але й художньо-естетичної слов'янської культури того часу з її образно-метафоричною, символічно-схоластичною, полемічною мовою.

Розумовий рух, який виник в Україні на початку XVI ст., одержав новий поштовх і силу за настанням діяльності П.Могили та його соратників. Він перший почав виправлення богослужбових книг, піднімаючи престиж православ'я. Могила постановив, щоб богослужбові книги не виходили в друк без перегляду й співставлення з грецьким оригіналом і без його благословення; сам він особисто трудився над їхнім переглядом, а головне, додавав пояснення й настанови до молитов та обрядів. Православні священнослужителі вперше одержали єдине керівництво для здійснення літургії («Служебник», 1639 р.), і могли розуміти те, що вони робили. Багато уваги П.Могила приділяв обрядовому боку православ'я, як у сенсовому так і естетичному плані. У циркулярному посланні до Київського Собору 1640 р. він напише: «Наша церква залишаючись непорушною у догматах віри, сильно спотворена у тому, що стосується звичаїв, молитов і благочестивого життя. Багато православних від частого відвідування богослужінь іновірців і слухання їхніх повчань заразилися ерессю... У братствах відкинута ревність і звичай предків, кожен робить те, що хоче». З метою повернути православну церкву до давнього благочестя, духовної висоти і краси він видає в 1646 р. «Євхологійон, або «Требник» – щонайдетальніший збірник богослужінь, які стосуються священних потреб. Під назвою «Требник Петра Могили» він тривалий час служив керівництвом у всій Росії. Відроджуючи і розтлумачуючи грецькі (візантійські) і давньослов'янські православні обряди Могила запозичив й найкрасивіші обряди з західної церкви, що не суперечили духові православ'я. Наприклад «Пасії» – читання Євангелій про страждання Ісуса Христа із співом страсних церковних віршів на повечір'ях щоп'ятниці у перших чотирьох тижнях Великого посту, причому говорять іноді й проповіді (у богослужінні Московської Русі це не було прийнято).

Саме Петру Могили належить ініціатива перенесення київської ученості до Москви і його учні (ієромонах Братського монастиря Єпіфаній Слави-

нецький з декількома вченими монахами) здійснюючи реформу Никона по виправленню богослужбових книг в Московській Русі, розгорнули палку полеміку проти російських старообрядців.

Славинецький писав також канони, похвальні слова, утішне послання до княгині Радивілової, твір про відхід з престолу патріарха Никона, твір «Про псалми, перетворені від Аполлінарія», тощо у стилі київської барокової пишномовності, стверджуючи у естетичної свідомості світські принципи мистецтва. Таким чином, якісною ознакою художньо-естетичної концепції XVI – XVII ст. в Україні є поєднання естетичних та ідейних аспектів. Історична актуальність як характерна ознака мистецтва доби Київської Русі перевтілюється у цей час в національно-державну ідею, пов'язану з православ'ям. Активізація соціально-політичної думки і осмислення подій, пов'язаних з боротьбою католицизму і православ'я в Україні, а пізніше «розколу у православ'ї у богословському, етичному і естетичному аспекті» приводить до формування у полемічній літературі яскраво розмовної мови, іронічного стилю викладання, образної бурлескності. Виникає сатира в українському мистецтві, формується естетика бурлеску, яка існувала у цей період винятково у практичному вимірі. Іронія, сарказм, несподіваний підтекст, гіперболізація характеризують як богословсько-полемічну літературу того часу, так і драми, інтермедії, вертепні вистави, святкові народні розваги, вірші-гравестії мандрівних дяків і школярів.

У філософсько-полемічній літературі формується суспільне значення мистецтва. Сутність прекрасного розкривається не просто через моральні якості особистості, а пов'язується з любов'ю до Батьківщини, вмінням їй служити, захищати (образ козака-лицаря), громадянськими ідеалами. Це відкриває нові можливості для зближення мистецтва і життя, ствердження земної краси і повноти життя у мистецтві.

Активний процес наближення культури до світських зразків, розвиток світських начал зруйнував всі канони давньоруського мистецтва і привів у другій пол. XVII ст. до виникнення барокового образотворчого мистецтва: козацької ікони, парадного і ктіторсько-епітафального портрету, а пишномовність, суб'єктивність стилю богословсько-полемічної літератури 16-17 ст. сформувала бароковий тип свідомості.

1. Костомаров М. Галерея портретів. – К.:Веселка, 1993. – 425с.

2. Предисловие Симеона Полоцкого к «Вертограду многоцветному». – ТОДРЛ, т.1V., Л.,1948, с.148.

3. Лихачев Д.С. Человек в литературе Древней Руси. – М.-Л., 1958. Глава 11.» Стиль барокко второй половины XVII века».